

Олена Любовець

ПЕРША КОАЛІЦІЯ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ —
ПЕРШИЙ ДОСВІД ОБ'ЄДНАННЯ
«ВСІХ ЖИВИХ СИЛ» РЕВОЛЮЦІЇ

Стаття присвячена історії формування та діяльності першої коаліції Тимчасового уряду. Автором проаналізована позиція міністрів-соціалістів і міністрів-кадетів щодо розв'язання нагальних політичних та соціально-економічних проблем. У статті доведено, що перша коаліція не тільки не послабила кризи влади, а, навпаки, стала джерелом цієї кризи.

Olena Lyubovetsj. The first coalition of the provisional government — the first experience of «all manpowers» revolution's consolidation. In the article is enlightened experience of activity the first consolidated Provisional government. Author has analyses position of ministers-socialists and bourgeois ministers about solution the main political, social and economic problems. The analysis is affirmed that coalition intensified the crisis of authority.

Тимчасовий уряд, який після перемоги Лютневої революції уособлював верховну загальноросійську владу, в перші тижні здобув підтримку з боку широких верств населення — починаючи від «верхів», які вбачали в ньому інституцію, здатну стримати подальший розвиток революції в країні, до «низів», що пов'язували з ним надії на швидке розв'язання нагальних соціально-економічних проблем. Іноземні держави — Сполучені Штати, Англія, Франція та інші країни-союзниці — зразу ж пішли на його дипломатичне визнання. Підтримка співвітчизників і визнання закордону певною мірою знімало проблему легітимності уряду та надавало йому шанс реалізувати проголошену в перших Деклараціях програму демократичних перетворень у країні. Основними завданнями, що потребували негайного вирішення, були скликання Установчих зборів, аграрне та робітниче питання, проблеми війни й миру.

Для стабілізації ситуації необхідно було найшвидше скликати Установчі збори. Тільки орган влади, обраний на демократичній основі, набув би незаперечної законності і в такій якості міг би відбивати атаки як крайньо правих, так і крайньо лівих. Однак у реальності зразу намітилася тенденція зволікання з реалізацією цих планів.

Лише 22 березня відповідно до проголошених завдань було створено Особливу нараду для підготовки проекту Положення про вибори до Установчих зборів і майже через місяць — 21 квітня — Тимчасовий уряд визначив її персональний склад. До її складу ввійшли відомі вчені й політичні діячі. Перед укладачами стояли значні труднощі: величезна територія, різнорідний склад і густота населення, перші в практиці політичного життя Росії прямі загальні вибори, участь у виборах армії і т.п.¹

Звичайно, процес організації виборів був надзвичайно складним, однак у тій ситуації це було завданням першої ваги і найбільш досвідчені політики вбачали б за краще зібрати хоча б недосконали Збори, але вчасно, ніж відтягувати цей процес. Зволікаючи з виборами, Тимчасовий уряд не тільки порушував положення власної програми, а й наражався на критику та звинувачення в тому, що він спеціально тягне час, очікуючи, поки вгамуються революційні настрої. На такі звинувачення важко було щось обґрунтовано відповідати. Протягом весни 1917 р. уряд так і не визначив точної дати проведення виборів і відкриття Установчих зборів. Незважаючи на свою обіцянку терміново скликати Установчі збори, уряд тільки 14 червня, тобто через три місяці, повідомив про призначення виборів на 17 вересня, а відкриття — на 30 вересня.

Як покажуть подальші події, зволікання Тимчасового уряду в цьому питанні згодом відіграє значну роль у його остаточному поваленні. Більшовики під час захоплення влади будуть доводити, що тільки радянський уряд був спроможним забезпечити скликання Установчих зборів. До того ж, затягування відкриття законодавчого органу тягло за собою й затягування вирішення соціально-економічних проблем, насамперед, аграрної, розв'язання яких відкладалося до скликання Установчих зборів.

Ще одним життєво важливим питанням була проблема війни та миру. Теоретично всі провідні партії уряду та рад робітничих і солдатських депутатів, за винятком більшовиків, виступали за продовження війни до переможного кінця в інтересах захисту завоювань революції. В перші дні революції така позиція певною мірою відбивала настрої населення. Так, у березні-квітні на вулицях Петрограда нерідко можна було бачити солдат, що несли гасла: «Війна до переможного кінця». Водночас, завдяки агітації соціалістів, проблема цілей та завдань війни зайняла суттєве місце у свідомості народних мас. Саме в цьому й спостерігалася відмінність

позиції між урядовими партіями та соціалістичними партіями рад робітничих і солдатських депутатів.

Досить суперечливу позицію займали соціалістичні партії (меншовики та есери). Відстоюючи ідею продовження війни до переможного кінця, вони трактували цю війну як «імперіалістичну», доводячи, що народні маси в усіх воюючих країнах об'єднані загальним інтересом скинути «правлячі класи». Зокрема, у «Зверненні до народів усього світу» від 15 березня 1917 р. Виконком Петроградської ради закликав усі народи піднятися на революцію². Подібні заклики сприяли появі в свідомості населення природних запитань: якщо «правлячі класи» Росії дійсно ведуть «захватну політику», тоді чому вони знаходяться при владі й навіть дозволяти знищувати себе в їхній війні? Звичайно, що на фоні загальної стомленості від війни така агітація соціалістичних партій об'єктивно підривала довіру широких верств населення до урядового курсу воєнної політики.

Міністр іноземних справ П.Мілюков мав відмінні погляди на цілі війни, які висвітлив в інтерв'ю 22 березня з позиції уряду. Вони включали «звільнення» слов'янських народів Австро-Угорщини, «злиття» українських територій (тобто Галичини) з Росією та отримання Константинополя й Чорноморських протоків³. Такі заяви різко негативно були сприйняті соціалістичними партіями, що розцінили їх як виклик їхньому «Зверненню», яке проголошувало відмову від «захватних устремлінь».

Під тиском Петроградської ради уряд згодився видати офіційну заяву щодо цілей війни, яка б більш відповідала позиції Виконкому. Після її схвалення останнім, із деякими змінами, вона була надрукована 27 березня⁴. У заяві стверджувалося, що мета Росії — не панування над іншими народами, не захоплення їхніх територій, а ствердження повного миру на основі самовизначення націй. Таке формулювання означало на цьому етапі капітуляцію перед соціалістами. Особисто П.Мілюков не визнавав цього і пізніше у своїх спогадах зазначав, що зазначену заяву можна було розуміти й як трактування прав росіян на територію супротивника⁵. Таким чином вдалося врегулювати певні протиріччя між урядом і радою. Однак не надовго, вже через місяць проблема цілей війни стала причиною глибокої політичної кризи.

У другій половині квітня 1917 р. в країні різко загострилася політична обстановка — народ втомився чекати обіцяного покращання життя. Втрачаючи віру у здатність уряду змінити його

становище, він посилив свою політичну активність — помітно зростає кількість страйків, вуличних маніфестацій, зібрань і мітингів. На очах народу провалювалася програма революції, розроблена в ході боротьби проти царату. Більш того, уряд пішов на її демонстративне ігнорування в одному з найважливіших пунктів — припинення війни та ухвалення демократичного миру.

Вирішальні події розгорнулися після опублікування ноти П.Мілюкова урядам країн Антанти. На відміну від попередньої заяви від 27 березня 1917 р., відповідно до якої уряд мав намір якомога скоріше підписати мир на основі відмови від анексій та контрибуцій, у ноті від 18 квітня 1917 р. заявлялося про намір довести війну до вирішальної перемоги⁶.

Нота викликала загальне невдоволення. 20 квітня в Петрограді почалися масові демонстрації та мітинги. На площі перед Таврійським палацом зібралися тисячі людей, які вимагали відставки П.Мілюкова та відмови від антинародної зовнішньої політики. Водночас йшли й маніфестації на захист уряду під гаслами «Да здравствує Тимчасовий уряд!», «Да здравствує Мілюков!». Виконком Петроградської ради вирішив ліквідувати конфлікт шляхом компромісної угоди із урядом, запропонувавши розробити роз'яснення до ноти П.Мілюкова. 21 квітня Виконком визнав аргументи уряду переконливими, а інцидент вичерпаним. Після цього на кілька днів були заборонені антиурядові виступи, хоча насправді вони тривали в багатьох містах Росії.

Квітнева урядова криза привела до падіння першого складу Тимчасового уряду. Перед Петроградською радою постало три можливі варіанти виходу зі складної ситуації. Перший — створення тільки буржуазного уряду, коли влада буде формально знаходитися в руках Тимчасового уряду, а фактично — в руках; другий — втілення в життя гасла «Вся влада Радам» та третій — формування коаліційного уряду. Для більшості лідерів провідних соціалістичних партій найбільш придатним на той момент здавався третій шлях. Однак проблема коаліційного уряду все ж таки викликала дискусію всередині цих партій.

Її обговоренню було присвячено засідання ОК меншовиків 24 квітня 1917 р. Ряд впливових діячів-ветеранів висловили свої побоювання щодо наслідків вступу представників партії до уряду, зокрема, Ф.Дан⁷. Його позицію підтримав й інший впливовий член партії Н.Чхеїдзе 28 квітня 1917 р. на неформальному засіданні президії Петроградської ради. Він зазначив: «Коли ми

захищаємося від нападок на не наш, а на буржуазний уряд, говорячи, що жодний уряд не здатний миттєво відродити мир та здійснити корінні реформи, то маси слухають нас із довірою і роблять висновок, що в цих умовах соціалістам йти до уряду не варто. Але якщо ми ввійдемо до уряду, ми збудимо в масах надії на щось істотно нове, чого насправді ми зробити не зможемо»⁸.

Однак, незважаючи на свої сумніви, 1 травня 1917 р. названі члени партії меншовиків згодилися підтримати входження своїх партійних представників до коаліційного уряду.

Дискусія продовжилася на Загальноросійській конференції РСДРП. Найактивнішим прибічником коаліції був І.Церетелі, який обґрунтував цілу концепцію необхідності входження представників рад до уряду. Його концепція базувалася на ідеї, що протягом всього буржуазно-демократичного періоду революції необхідна «єдність живих сил країни». Виступаючи з доповіддю на конференції, він наголосив, що участь у коаліції буде означати прийняття Радою відповідальності за країну й революцію, що й ідеологічно, і стратегічно було краще, ніж передача всієї влади радам. На цих аспектах своєї концепції І.Церетелі вибудував три практичні умови коаліції:

Соціалісти становлять в уряді меншість.

2. Умови, що торкаються їхньої програми, обмежуються тільки питаннями війни та миру.

3. Рада повністю довіряє коаліційному уряду.

Більшість конференції (дві третини) проголосувала за повну довіру коаліційному уряду, і ще більше — за засудження будь-якої спроби дискредитації кабінету⁹. Таким чином, травнева загальнопартійна конференція завершила офіційний перехід партії до стратегії коаліції з буржуазними елементами.

1 травня 1917 р. Петроградська рада на терміновому засіданні Виконкому за участю міністра юстиції О.Керенського прийняла рішення про створення коаліційного уряду. За це рішення проголосувало 44 чол., проти — 19, утрималося — 2¹⁰. Проти створення коаліційного уряду виступили більшовики, меншовики-інтернаціоналісти та ліві есери. 5 травня це рішення було затверджено загальними зборами Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів.

Унаслідок домовленостей був утворений перший коаліційний кабінет, склад якого оголосили 6 травня. До уряду ввійшло 15 чоловік. Із них 7 належали до буржуазних партій (4 кадети, 2 октяб-

ристи, 1 прогресист), 2 — до безпартійних промислових кіл, 6 — до соціалістичних партій (2 есери, 2 меншовики, 1 трудовик, 1 народний соціаліст). Чотири міністри-соціалісти одночасно були товаришами голови Петроградської ради¹¹.

Поява коаліційного уряду на деякий час ліквідувала кризу влади. На переконання есеро-меншовицької більшості рад новостворений уряд повинен був ліквідувати суперечності між цензовими елементами і революційною демократією, примирити всі соціально-класові групи та їх партії до моменту скликання Всеросійських Установчих зборів. Створивши угоду із Тимчасовим урядом, соціалістичні партії тим самим стали на його захист, спрямувавши свою діяльність, насамперед, на забезпечення розвитку буржуазно-демократичної революції, на піднесення авторитету законної влади, на втримання процесу подальшого сповзання до загальнонаціональної кризи.

Новий коаліційний кабінет, як і його попередник, розпочав свою діяльність з програмної Декларації. За своєю формою Декларація була більш соціально орієнтовною. Уряд заявляв, що «буде з повною рішучістю проводити в життя ідеали свободи, рівності та братерства, під якими проходила велика російська революція»¹². Фактично коаліція поверталася до програми, висунутої народом у період повстання проти царату, але не виконаної попереднім урядом. Коротко це знову можна було вмістити в гасло «Мир. Земля. Хліб». Однак реалії життя швидко показали, що заявлені принципи не збігалися з конкретними діями.

Офіційно декларувалося, що уряд буде домагатися загального миру без анексій і контрибуцій на основі самовизначення народів, але в реальності майже відразу розпочалася підготовка наступу на фронті. О.Жеренський, який став військовим і морським міністром, зайнявся розробкою масштабної наступальної операції.

Участь соціалістів у Тимчасовому уряді не змінила корінним чином і його аграрну політику. «Русские ведомости» помістили виступи міністрів, в яких вони роз'яснювали своє розуміння завдань, що стояли перед їхніми міністерствами. Міністр землеробства есер В.Чернов, який був укладачем проекту програми соціалізації землі, першочерговим завданням вважав доведення земельного питання до Установчих зборів; другою — улагодження земельних конфліктів на місцях; третьою — створення по всій Росії рад селянських депутатів і місцевих комітетів із участю агрономів, статистів та наукових співробітників. На думку міністра, ці заходи

необхідні були для того, щоб «представники селянства з'явилися в Установчих зборах не з голими гаслами, а з абсолютно обґрунтованими і ясними вимогами та повним розумінням земельного питання»¹³.

Таким чином, В.Чернов пропонував чекати рішення Установчих зборів для того, щоб, як він вважав, організовано, відповідно до розробленого плану провести корінний переустрій аграрних відносин, створити новий поземельний правопорядок на основі соціалізації землі й розпочати реформістський перехід до соціалізму, що стало би втіленням на практиці есерівських принципів «аграрного соціалізму».

Однак реалізація цих планів наражалася на протидію з боку «буржуазних» міністрів. Коаліція лише зовні являла собою «загальнонаціональну єдність», в дійсності майже зразу на поверхню вийшли протилежні соціально-економічні інтереси представників різних верств суспільства. Між урядовцями, які репрезентували ці інтереси, розгорнулися гострі дискусії щодо принципів перебудови основ економічного життя країни. Різні позиції щодо аграрного питання обстоювалися на засіданнях Установчих загальних зборів Головного земельного комітету, створеного при Міністерстві землеробства для здійснення земельної реформи.

Значні суперечки на першій сесії Головного земельного комітету (19–20 травня 1917 р.) викликала резолюція, запропонована есерами, в якій зазначалося, що «в основу майбутньої земельної реформи повинна бути покладена та думка, що всі землі сільськогосподарського призначення мають перейти у користування трудового землеробського населення». Найгостріша дискусія розгорнулася навколо терміна «всі». Така редакція була витримана у дусі есерівського плану корінної перебудови усього аграрного устрою Росії, але суперечила програмним настановам кадетів. Однак без слова «всі» вона відповідала першому пункту програми останніх, ухваленої напередодні за кілька днів VII партійним з'їздом. Тому за виключення із резолюції слова «всі» проголосувала більшість присутніх на засіданні.

Після голосування міністр землеробства В.Чернов заявив, що прийняті поправки принципово змінюють зміст резолюції щодо напрямів земельної реформи й вимагав поставити це питання на повторне голосування. Враховуючи революційні настрої населення, а також факт проходження на той момент I Всеросійського з'їзду Рад селянських депутатів, кагети, не наважившись на самому

початку роботи коаліції відкрито показати свою антинародну сутність, погодилися на перегляд зазначеного формулювання. Внаслідок бурхливих дебатів під час проведення другого поіменного відкритого голосування була повернута первісна редакція резолюції зі збереженням слова «всі».

Пішовши на певні поступки в одному питанні, кадети домогли переваги в інших принципових питаннях. Так, будь-які випадки самочинного організованого захоплення селянами поміщицьких земель були оголошені шкідливими й небезпечними для держави та земельної реформи. А основною їхньою перемогою можна вважати те, що через всі постанови I сесії Головного земельного комітету проходила ідея, що остаточне вирішення аграрної проблеми на базі загальнодержавного плану поземельного устрою має належати Установчим зборам¹⁴. З прийняттям таких рішень наступним кроком кадетів стала боротьба за недопущення обіцяного есерам під час формування коаліційного уряду видання тимчасових, тобто до скликання Установчих зборів, законів щодо врегулювання земельних відносин на нових принципах, замість старих царських законів.

В.Чернов підготував ряд таких законопроектів. Однак кадети пішли лише на незначні поступки. Так, йому дозволили реалізувати деякі несуттєві законопроекти, в тому числі постанову від 28 червня 1917 р. «Про призупинення дії деяких узаконень щодо селянського землеволодіння та землекористування, положення про землеустрій, а також про скасування землеустройних комісій». Водночас, коли законопроекти, які вносилися В.Черновим, зачіпали власницькі інтереси великих землевласників, вони викликали спротив з боку міністрів-несоціалістів. Розгляд таких законопроектів у Тимчасовому уряді та ухвалення їх затягувалися, бо їх то передавали на вивчення та обговорення спеціальних комісій, то просто відкладали.

Прикладом такого затягування може слугувати проходження через управлінський апарат законопроекту про земельну оренду. Розробкою орендних відносин займалися Виконавчий комітет Ради селянських депутатів і Головний земельний комітет. Проект схеми переустрою орендних відносин був внесений до Головного земельного комітету, а потім прийнятий Комісією законодавчих пропозицій під керівництвом енеса Н.Огановського. 29 червня 1917 р. проект був прийнятий Радою Головного земельного комітету для представлення Тимчасовому уряду, який передав його в Юридичну

нараду. Однак він так і не був затверджений Тимчасовим урядом¹⁵. Унаслідок такої політики за два місяці існування першого коаліційного уряду не було прийнято жодного з основних законів, які регулювали б аграрні відносини.

Не витримувала критики й урядова діяльність щодо робітничого питання. Декларація обіцяла все, що могло задовольнити та заспокоїти людей праці, однак так було лише на папері.

Одним з основних питань у діяльності Тимчасового уряду була проблема врегулювання так званих «трудових конфліктів». За ініціативи та підтримки Петроградської ради уряд звертав значну увагу на пошук нових підходів у розв'язанні цього питання. Зокрема, новизна передбачала усунення держави від активної та зацікавленої ролі в управлінні підприємствами, забезпечення робітникам і підприємцям можливості самим визначати виробничі відносини та створення механізму арбітражу для вирішення конфліктів. Як наслідок такої політики стала поява відомої угоди від 10 березня 1917 р. між Петроградською радою та Петроградським товариством заводчиків і фабрикантів. Найсуттєвішими досягненнями угоди були 8-годинний робочий день, створення фабзавкомів та так званих «примирительних камер», які склалися порівну з робітників і підприємців. До функцій останніх входило врегулювання конфліктів, які не вдалося вирішити в громадянській сфері¹⁶.

До початку літа посередництво стало одним із основних завдань держави, особливо його Міністерства праці, яке спочатку більшістю сприймалося як орган, створений для представлення інтересів робітників. Із його шести відділів основним вважався відділ взаємостосунків праці і капіталу. Само міністерство розцінювалося в ліберальних торгово-промислових колах як важливий засіб підтримки миру в економіці. «Русские ведомости» з цього приводу вітали «перемир'я в класовій війні» та висловлювали впевненість, що «інтереси робітників, до останнього часу найслабкішої групи в суспільстві, зараз будуть захищатися необхідним чином»¹⁷. Звичайно, що в подібних уявленнях було бажання утримати суспільний конфлікт в межах, окреслених новою державою. Однак на практиці дуже важко було утримати цю позицію.

Формування коаліційного уряду збіглося із загостренням соціальних відносин, зі зростанням нерозв'язаних трудових конфліктів, які приводили до страйків. У Міністерство праці поступали спори, в яких вимагалось втручання держави в регулювання

виробничих стосунків. Найбільш типовим був заклик не закривати підприємства, збільшити зарплати, націоналізувати виробництво тощо. Із усією очевидністю постала проблема неможливості примирення інтересів робітників і підприємців, унаслідок чого поступово зростало невдоволення урядовою політикою з обох боків.

Часто-густо конфліктуючі сторони шукали в Міністерстві праці не посередника, а союзника, наполягаючи на тому, щоб держава зберегла виробничий мир на їхніх умовах. Спочатку виразніше це постало з боку промисловців, які не поділяли оптимізму міністра праці Скобелева щодо поміркованості робітників і почали активніше відстоювати свої класові інтереси як вповні законні, які заслуговували державної підтримки. Після створення коаліції значна частина з них висловлювала занепокоєння в тому, що міністерство стане партійним захисником інтересів робітників за рахунок підприємців, додатком Петроградської ради. Протест же робітників проти поміркованості, яку висловлювали соціалісти, став наявним у другій половині червня 1917 р. і певний час залишався не проявленим через позиції керівників ради, які використовували лояльність робітників.

Сама природа конфлікту між робітниками і підприємцями в своїй основі була пов'язана зі зміною природи виробничих відносин та поглибленням революції — для робітників це означало розширення кордонів робітничого контролю на підприємствах, тоді як промисловці, навпаки, наполягали на тому, щоб міністерство поклало край цій боротьбі. Робітники також вимагали, щоб держава втручалася в конфліктні ситуації як їхній союзник: багато справ показують, що існувала надія на те, що чиновники виступлять безпосередньо проти підприємців. Останні часто відмовлялися співпрацювати з робітничими комітетами, персонал яких їм не подобався.

Радикалізація стосунків робітників і промисловців зумовлювалася рядом об'єктивних причин. По-перше, інфляція швидко знецінювала збільшення заробітної плати, тоді як її збільшення та зростання цін на сировину робили проблематичною можливість економічного маневру, особливо на невеликих підприємствах. По-друге, і робітники, і підприємці сприймали ці труднощі через призму своїх власних економічних інтересів та взаємної недовіри, яка певною мірою частково й тимчасово зменшилася у березні-квітні 1917 р. й знову проявилася під час квітневої кризи. Так, для промисловців вимоги збільшення заробітної плати та розширення

сфери діяльності фабзавкомів сприймалися як доказ безвідповідальності робітників, їхнього максималізму, які загрожували правам капіталу. В свою чергу, робітники розцінювали події початку літа, зокрема окремі випадки закриття фабрик і заводів, як небажання підприємців виправити несправедливості минулого, як готовність призупинити виробництво лише заради перемоги над робітниками. На ґрунті цього і робітники, і промисловці поступово почали усвідомлювати, що революція, яку помірковане керівництво Петроградської ради намагалось представляти як «загальнонаціональну», перетворювалася на «класову».

До того ж почуття розчарування серед робітників і підприємців посилювалося самою участю соціалістів в уряді. Для перших коаліційний уряд уявлявся не тільки можливим, але й необхідним інститутом. Відчувши силу ради, вони сподівалися, що їхні лідери в уряді змусять буржуазію визнати її перевагу щодо вирішення проблем війни та регулювання економіки. Однак через кілька тижнів вони побачили, що лідери ради, які ділили владу з «буржуазними міністрами», втратили свободу дій у виконанні своїх обіцянок робітникам. Яскравим прикладом були безуспішні спроби «меншовицького» Міністерства праці провести нове трудове законодавство та міри державного врегулювання цін, виробництва та розподілу. Проти цього виступили підприємці, які сприймали участь соціалістів в уряді як «соціалістичну облогу»¹⁸. Наприклад, В.Штейн у журналі «Промисловість і торгівля» висловив побоювання, що перемоги представників рад в уряді можуть викликати «типовий російський ідеологічний максималізм» та відчуття, що вже настав час для перемоги соціалізму²⁹.

Таким чином, урядова коаліція виявила всі соціальні розбіжності, які свого часу затушовувалися в умовах двовладдя. І у робітників, і у промисловців відбувся швидкий перехід від збільшених очікувань до гірких розчарувань. Ці розчарування сфокусувалися на самому коаліційному уряді, бо обидві сторони очікували від нього не тільки визначення норм взаємостосунків, а й прямого захисту своїх власних економічних інтересів. Саме це розчарування лежало в основі критики коаліції як лібералами, так і робітниками.

Урядова коаліція також змінила стосунки між поміркованими соціалістами та їхніми виборцями — робітниками, вплинувши не тільки на зміну рівня очікування робітників, а й на уявлення самих есеро-меншовицьких представників на свою роль у революції. Участь в уряді соціалістів посилила їхнє почуття відповідаль-

ності за долю держави та важливість завдань, які виконувалися, а це поступово змінило й їхнє розуміння посередницької ролі в вирішенні трудових конфліктів. Так, страйки стали уявлятися небажаними з позиції «державних і національних інтересів», бо інколи вони загрожували цілим галузям промисловості. До того ж, як офіційні представники держави, соціалісти почали вимагати від робітників суттєвих матеріальних жертв тоді, коли не вдавалося домогтися того ж самого від торгово-промислових прошарків.

Урядова діяльність призвела до того, що, наприклад, лідери меншовиків наприкінці червня дійшли висновку, що виснажена війною економіка країни не може дозволити «реального покращання становища робітників»²⁰. А на I Всеросійському з'їзді Рад міністр праці Скобелев заявив: «Ми, як охоронці інтересів держави, не можемо допустити порушення, і тому ми відкрито заявляємо: Стоп вашим домаганням»²¹. Ці обставини призвели до того, що фактично справдилися перестороги деяких лідерів меншовиків — соціалісти втрачали підтримку робітників і солдатів, їхні постійні звернення з закликком стриманості та розуміння труднощів держави не знаходили вже відгуку в свідомості народних мас.

Під час проходження з'їзду рад у Петрограді розпочалася підготовка демонстрації під гаслами засудження курсу Тимчасового уряду. 9 червня делегати з'їзду висловилися за те, щоб вжити всіх заходів для запобігання демонстрації. Було вирішено протягом трьох днів не проводити жодних демонстрацій. Окремих делегатів направляли в робітничі квартали й військові казарми для роз'яснення цього рішення. 12 червня з'їзд рад, занепокоєний явним невдоволенням робітників і солдат столиці та переконаний у тому, що вони підуть за більшістю соціалістів, назначив на 18 червня демонстрацію. Вона була задумана як захід, призначений спрямувати невдоволення мас, яке поширювалося, у русло підтримки політики з'їзду. Але, незважаючи на всі задіяні засоби для успіху демонстрації, вона обернулася проти її організаторів. Навіть близька до меншовиків газета М.Горького «Новая жизнь» розцінила демонстрацію як «негативний вотум довіри існуючому уряду»²².

Більшовики вирішили також взяти участь у демонстрації, але під власними гаслами, головним серед яких було «Вся влада Радам!». У призначений час есєро-меншовицьке керівництво могло спостерігати колони робітників і солдат, що представляли практично всі петроградські фабрики й військові частини. Загальна кількість маніфестантів становила близько 400 тис. Майже три чверті

демонстрантів ішли під гаслами «Геть десять міністрів-капіталістів!», «Геть війну», «Вся влада Радам!». Усі тодішні спостерігачі єдині в тому, що гасел на підтримку рішень з'їзду рад було значно менше. Гасла демонстрації яскраво свідчили про різницю між настроями мас Петрограда та політикою Тимчасового уряду. Однак, якщо розчарування політикою Тимчасового уряду серед населення столиці були досить значні, то в більшості провінцій і на фронті цього ще не спостерігалось.

18 червня засвідчило, що позиції урядової коаліції похитнулися, а це стало початком нової політичної кризи. Але, якщо у квітні криза була розв'язана створенням коаліційного уряду, то у червні чинником, що пригальмовував її розвиток, став наступ на фронті, який давно готувався. З наступом пов'язувалися не тільки і, мабуть, не стільки стратегічні, скільки політичні плани. Уряд і Виконком рад розраховували, що успіх наступу справить стабілізуючу дію на революційний процес, який дедалі більше набирал радикальних форм.

Спочатку здавалося, що розрахунки уряду, пов'язані з успіхом наступу, справдяться. Коли 19 червня у Петроград надійшли відомості про перехід у наступ військ Південно-Західного фронту (за підтримки інших фронтів), проурядові елементи провели демонстрацію під гаслами «Війна до перемоги!», «Довіра Тимчасовому уряду!». Але надії не справдилися. Тільки 8-ма армія генерала Л.Корнілова виявилася дієздатною. Інші армії Південно-Західного фронту майже з самого початку забуксували й зупинилися вже через кілька днів. Ще більш безуспішним стали наступальні дії інших фронтів. 6 липня 1917 р. німецькі війська завдали потужного контрудару 7-й і 11-й арміям Південно-Західного фронту, здійснивши так званий Тарнопільський прорив. Увесь наступ, в який уряд вклав так багато зусиль, обернувся катастрофою. Почався безладний, інколи навіть панічний відхід російської армії.

На знак протесту проти урядового воєнного курсу по всій країні прокотилася хвиля демонстрацій та страйків. Поразка на фронті збіглася із загостренням стосунків з Україною. 3 липня 1917 р. група міністрів-кадетів — О.Мануйлов, Д.Шаховський, М.Некрасов, А.Шингарьов, П.Переверзєв, В.Степанов — вийшли з уряду. Відповідно до офіційної заяви, вони зробили це на знак протесту проти поступок Українській Центральній Раді. Однак, на переконання І.Церетелі, кадетська партія лише використала українське питання як привід для політичного демаршу. Насправді поведінку

кадетів він пояснював іншими причинами, головною серед них була вибухонебезпечна ситуація в країні, відповідальність за яку вони намагалися перекласти на представників соціалістичних партій.

Таким чином, на тлі загострення соціальних політичних конфліктів коаліція з буржуазними елементами стала джерелом політичної слабкості есерів і меншовиків, особливо серед промислових робітників. Робітники та їхні лідери не могли зрозуміти, чому революційна держава, яка виникла, за їхньою уявою, завдяки їхнім власним бойовим зусиллям, відмовляється регулювати економіку, забезпечувати необхідні ресурси і контролювати виробничі відносини в їх інтересах. Нова форма організації влади, створена у травні, не послабила поляризації суспільства, а навпаки, значною мірою сприяла погіршенню соціальних стосунків, особливо в промисловості. Коаліція не тільки не змогла зберегти «єдності живих сил країни», що було однією з основ її теоретичного обґрунтування, але фактично зруйнувала цю єдність.

¹ Стенографический отчет Особого совещания для изготовления проекта Положения о выборах в Учредительное Собрание. — Пг., 1917. — С. 7.

² Известия. — 1917. — 15 марта.

³ Васюков В.С. Внешняя политики Временного правительства. — М., 1966. — С. 87–88.

⁴ Известия. — 1917. — 27 марта.

⁵ Миллюков П.Н. Воспоминания. — Т. 2. — Нью-Йорк, 1995— С. 345–346.

⁶ Известия. — 1917. — 18 апреля.

⁷ Рабочая газета. — 1917. — 29 апреля.

⁸ Церетели И.Г. Воспоминания о Февральской революции. — Париж, 1963. — Т. 1. — С. 127–131.

⁹ Рабочая газета. — 1917. — 5 мая.

¹⁰ Революционное движение в России в апреле 1917 г. — М., 1958. — С. 836–837.

¹¹ Спириин Л.М. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. — М., 1987. — С. 122–123.

¹² Вестник Временного правительства (Петроград). — 1917. — 6 мая.

¹³ Русские ведомости . — 1917. — 18 мая.

¹⁴ Спирина М.В. Крах мелкобуржуазной концепции социализма эсеров. — М., 1987. — С. 77.

¹⁵ Гинев В.Н. Аграрный вопрос и мелкобуржуазные партии в России в 1917 г. — Л., 1977. — С. 108–118.

¹⁶ Промышленность и торговля. — 1917. — № 8–9. — С. 214.

- ¹⁷ Русские ведомости. — 1917. — 11мая.
¹⁸ Финансовая жизнь. — 1917. — № 20. — С. 370–374.
¹⁹ Промышленность и торговля. — 1917. — № 16–17. — С. 312–316.
²⁰ Третья всероссийская конференция профессиональных союзов: Стенографический отчет. — М., 1927. — С. 53.
²¹ Первый Всероссийский съезд Советов. — М.-Л., 1930. — Т. 1. — С. 231.
²² Новая жизнь. — 1917. — 19 июня.

Любов Жванко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ БІЖЕНСТВА ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПОЧАТКУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті розглядаються проблеми біженства в періоді Першої світової війни та початку Української революції.

Lyubov Zhvanko. Some investigation aspects of the problem of the refugees during World War I at the beginning of Ukrainian revolution. The article concerns some investigation aspects of the problem of the refugees during World War I at the beginning of Ukrainian revolution.

Лютнева революція 1917 р. привела до падіння 300-річної династії Романових, ставши водночас вододілом у житті пересічних підданих Російської імперії. Її незорі терени сколихнули гучні гасла «свободи та демократії», поєднуючи в собі анархічні та навіть охлократичні тенденції. Влада у центрі держави перейшла до Тимчасового уряду, а на окраїнах, за висловом П.Гай-Нижника, поширилися «...національні і крайові окремішницькі політичні рухи, що й очолили державотворчі процеси поневолених царатом народів»¹.

В Україні владу на себе взяла Українська Центральна Рада, яка за тринадцять місяців свого існування еволюціонувала від міської громадсько-політичної організації, заснованої за ініціативи київської інтелігенції, до лідера українського національно-визвольного руху, вершиною діяльності якого стало проголошення у січні 1918 р. самостійної Української Народної Республіки. В цей час якісно нового характеру набули соціальні проблеми, спричинені світовою війною. Серед таких була і проблема біженців, розв'язання якої мало стати пріоритетним напрямом діяльності новоствореної української влади.